

Umsögn um bókina *The self and its emotions* eftir Kristján Kristjánsson

Sigurður J. Grétarsson
Háskóla Íslands, Sálfræðideild

Rannsóknir í menntavísindum hafa dafnað á Íslandi á síðustu áratugum. Efling háskóla og rannsóknarstofnana á sviðinu og aukin fagmennska hefur haldist í hendur við kröfur íslensks samfélags um haldbærar rannsóknir. En þó að margir sprotar hafi komið í ljós er varla hægt að segja að íslensk hefð í þessum efnunum hafi mótast. Jafnvel má segja að einrykjafjölbreytni einkenni íslenskar rannsóknir á uppeldi, menntun og þroska. Það er ekki vondur heimur þar sem allir rækta garðinn sinn; sumir segðu að allt sé í allrabesta lagi. En ókostir fylgja ræktunarsamfélagi sem er bæði fjölskrúðugt og fámenn. Hver og einn einryki rannsakar kvæmi sín og afbrigði og þegar vel gengur stendur hann í bréfaskriftum við útlönd. En aðhald sem fæst af sameiginlegum verkefnum og markmiðum verður útundan ef innlenda samstarfið snýst meira um samræmingu punktakerfa en um efnisatriði. Hvaða stefnu eiga Íslendingar að fylgja í skóla- og uppeldismálum? Hvert er hlutverk rannsóknna í að svara því? Þetta er kannski skríttin byrjun á stuttri umsögn um bók. Hún er svona af því að ég held að bókina *The self and its emotions* eftir Kristján Kristjánsson prófessor sé mjög athyglisverð fyrir íslenskt fræðasamfélag. Hún er ekki bara óvenjugóð fræðibók, heldur líka mögulegur vísir að einbeitri og gagnlegri samræðu um uppeldis- og menntamál.

Ef ritdómari verður að koma að verkefni sínu úr óvilhallri fjarlægð er sá sem hér hamrar á lykka sennilega vanhæfur til að dæma um þessa bók. Ég las nefnilega hluta hennar í handriti og hef líka átt dálítið yfirdeildarmúrasamstarf við höfundinn um námskeið um efni

hennar. En á móti því vanhæfi kemur að ég hef haft drjúgan tíma til að kynna mér bókina og hugsa um efni hennar. Og kannski er það ágætt. Það tekur tíma að lesa þessa bók.

Eins og nafnið gefur til kynna er *The self and its emotions* umfjöllun um sjálf og tengsl þess við tilfinningalíf. Meginatriði þeirrar kenningar er að sjálf sé hvorki félagsleg né fræðileg hugsmíð heldur raunverulegt fyrirbæri. Í því ljósi á að umgangast það í dagsins önn og rannsaka það. Sjálfíð byggist á tilfinningum eða geðshræringum fremur en vitsmunum og drifkraftur tilfinninganna beinist að margbrotnum siðferðisviðmiðum, ekki bara afstæðri seldarhyggju, bældum kvíðahnútum eða einföldum formúlum um jákvætt og neikvætt. Kristján heldur þannig fram kenningu sem má heita nýstárleg í nútímafélags- og uppeldisvísindum.

Það væri vel hægt að halda því fram að grundvallarefni kenningar hans – sjálf, tilfinning og siðferði – hljóti að vera meginatriði í kenningum um uppeldi og menntun. Og það mætti skrifa allþykka ritgerð, að minnsta kosti meistararitgerð, um það hve þessi umræðuefni eiga sér erfiða sögu í rannsóknum og hagnýtingu. Enginn neitar mikilvægi tilfinningalífs í mótun hegðunar. En samt er eins og rannsóknir á því snúist enn um að finna hagstæða byrjunarreiði. Rannsóknir á sjálfri hafa blómstrað á síðustu áratugum – en enn flaksast umræðan öfganna á milli, þeirra sem telja sjálf og sjálfsskýringar upphaf og endi allrar uppeldisstefnu og hinna sem vilja sem minnst af því vita. Rannsóknir á siðferðisþroska eru að sama skapi miklar að vöxtum og niðurstöðum en mega enn kljást við tengslin við veruleikann sjálfan – einkum

samband raunvísra gagna við boðandi fræði.

Nú er bók Kristjáns hvorki allsherjar- né skyndilausn á þessum margfalda vanda. En hún bendir á mögulegan hugsunarhátt til að taka skynsamlega á honum. Bókin er tæplega 300 blaðsíðna rökræða um kenningu um sjálfíð. Kenningin er fyrst byggð upp og síðan prófuð í nokkrum raundæmum. Rökræðan er í grunninn heimspekileg, flétta af beitingu hugmynda og sögu þeirra. Það er sannfærandi og fræðandi lestur. Og það sem mér þótti allrabest: Kallaðar eru til umræðunnar rannsóknaniðurstöður úr sálfræði og félagsvísindum, prófaðar og felldar að rökfærslunni. Umfjöllun bókarinnar um sögu rannsókna á sjálfí, sjálfúsálit og sjálfstrausti gæti til dæmis staðið sem sjálfstætt yfirlit yfir efnið en er auðvitað líka mikilvæg í kenningasmíðinni sjálfri. Eins og höfundur bendir á er það því miður algengt að heimspekingar og sálfræðingar tali hver fram hjá öðrum þó að fjallað sé um sameiginlegt, sammannlegt efni. Þess vegna er svona bók, þar sem fléttast saman sterkur þráður í hugmyndasögu, heimspekileg rökfærsla og skynsamleg umræða um sálfræðilegar rannsóknaniðurstöður, sjaldgæft gleðiefni.

Efni bókarinnar er alþjóðlegt og fyrir alþjóðlegt fræðasamfélag. Það er því ekki beinlínis sprottið úr íslensku samfélagi. En höfundurinn er íslenskur og hefur verið örlátur á umfjöllun um uppeldi og menntun á íslensku. Þar hefur hann bæði skrifað bækur og greinar um málefni sem sprottin eru úr íslensku skólasterfi og það er auðvelt að sjá samhljóm með því efni og efni þessarar bókar. Ég held því fram að bókin eigi margvíslegt erindi við íslenskt fræðasamfélag, ekki síst við mótun heildstæðra hugmynda um grundvallaratriði í uppeldi og menntun.

Kenningar Kristjáns leggja til hugsunarhátt til að ræða um, og stundum jafnvel að afgreiða, alls konar aldrað víglínusuð. Kenning hans er gagnrýnin á flatneskjulega hlutlægnishyggju jafnt sem grunnfærna hugsunarmíðahyggju. Hún byggir upp gagnrýna umræðu um þann eilífðarvanda sem vaknar við tengsl fræða og boðandi stefnu. Hún er vel byggð heimspekilega en felur hvorki í sér tortryggni né trúgirnir andspænis góðum rannsóknum. Og hún er margvíslega hagnýt og jarðbundin og gerir þá hiklausu kröfu að fræði eigi að ganga upp í veruleikanum en geti ekki skákað í því fræðaskjólí að vera ekki tilbúin til hagnýtingar. Kenning sem vit er í verður að standast veruleikann, ekki bara fræðileg álagspróf.

Við Íslendingar eru þekktir fyrir átaksverkefni, sem spekingar segja að stafi af hugsunarhætti safnara og hirðingja, sjómanna og fjárbænda: Að þeysa yfir sjó og land að bjarga verðmætum, fiskafla, heyjum og eggjum en dotta þess á milli í draumnum um það sem er best í heimi. Þessi hneigð á við í uppeldis- og menntamálum jafnt og öðrum. Ég held það væri fyrirtaksátak ef íslenskir uppeldis- og menntavísindamenn læsu bók Kristjáns, ræddu um hana, kenndu um hana og tækju afstöðu til þess sem hún hefur fram að færa. Bókin er ekki einnar lausnar bók – hún býður ekki upp á snjallt átak í uppeldismálum þjóðar. En hún gæti lagt lóð á þá vogarskál sem eflir samvisku og skilning á mikilvægum sviðum mennta- og uppeldisfræða á Íslandi.

Kristján Kristjánsson. (2010). *The self and its emotions*. Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-11478-3